

ve istiṣhâd örneklerinden bir kısmı Mehmet Yılmaz tarafından *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler* adıyla bir araya getirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1992).

BİBLİYOGRAFYA :

Feridüddin Attâr, *Tezkiretül-Levliyâ* (haz. Orhan Yavuz), Ankara 1988, s. 50-67; Rabgüzî, *Ḳıṣṣü'l-enbiyâ* (nşr. Aysu Ata), Ankara 1997, I, tür.yer.; Zeynep Korkmaz, *Sadrü'd-din Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi*, Ankara 1973, s. 82-83; Zeki Ömer Defne, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, Ankara 1988, s. 87-90; Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, Ankara 1990, s. 19-23; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul 2000, s. 304-309, 392-402; Sadettin Buluç, "Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik'den Örnekler", *TDED*, VII (1956), s. 17-24; Mustafa Uzun, "İstiṣhâd", *Nesil*, IV/44, İstanbul 1980, s. 32-33; a.mlf., "İktibas", *DİA*, XXII, 52-54; Mehmet Reşit Özbalkıç, "Arap Dilinde İlk İstiṣhâd", *DÜİFD*, sy. 5 (1989), s. 369-383; Pakalın, II, 101-102; "İstiṣhâd", *TDEA*, V, 32.

MUSTAFA UZUN

İSTİṢRÂK

(bk. ORYANTALİZM).

İSTİTÂAT

(الاستطاعة)

İradî fiilleri

gerçekleştirmeyi sağlayan yetenek ve güç anlamında bir terim.

Sözlükte "boyun eğmek, itaat etmek" mânâsına gelen *ta'v'* kökünden türemiş olup "muktedir olmak, güç yetirmek" demektir. Terim olarak "kulun fiil gerçekleştirmesini sağlayan vasıtalarla bunları kullanarak ihtiyarî fiilleri meydana getirmesini mümkün kılan güç" diye tanımlanabilir. İstîtâat karşılığında kudret, kuvvet, tâkat, vüs' gibi kelimeler kullanılırsa da bunların farklı mânâlara geldiği kabul edilir. Belli bir işi veya daha fazlasını gerçekleştirecek güce kudret denir. Kudret alternatiflerden birini isteyerek yapma gücünü ifade ederken kuvvet, ateşin yakması örneğinde olduğu gibi bir işi tek alternatifte bağlı ve zorunlu olarak gerçekleştirmeyi sağlar. Sadece belli bir fiili yapmaya yetecek miktardaki güce takat, birden fazla fiili yapmaya elverişli olan güce de vüs' adı verilir. Takat genellikle fiilin zorlukla yapılması halinde kullanılır. İstîtâatin tam fonksiyoner olabilmesi için fiili gerçekleştirene ait bünye, fiili tasarlayabilme, etkili olabilecek madde (enerji) ve yazı yazacak kalem örneğinde olduğu

gibi gerekiyorsa fiili gerçekleştirecek alelin bulunması icap eder. İstîtâatin karşıtı aczdır. İstîtâatin bu dört unsurundan mahrum olan kişi mutlak mânâda âciz demektir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ṭv'a" md.; Ebû'l-Bekâ, s. 108-109).

Kur'an-ı Kerim'de istîtâat kavramı fiil kalıbında kırk iki yerde geçmektedir. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre insan nisbî bir istîtâate malikdir. Bazı âyetlerde insanın ilâhî emirleri yerine getirme gücüne sahip kılındığına ve bunu gerçekleştirmek için gücünü sarfetmesi gerektiğine temas edilmiş, bazılarında da onun her işi yapma, özellikle beşerî sınırları aşan fiilleri icra etme gücünün bulunmadığına dikkat çekilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ṭv'a" md.). Hadislerde de istîtâat masdarından türetilen fiil kalıpları kullanılarak insanın belli işleri yapmaya muktedir kılındığı ifade edilmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ṭv'a" md.).

II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren kader meselesine, dolayısıyla kulların fiillerine ilişkin tartışmalarda ortaya çıkan istîtâat kavramı kelâm literatüründe iki anlamda kullanılmıştır. 1. Fiilin işlenmesini sağlayan vasıtalar. Ehl-i sünnet âlimleri, kişinin bir fiili gerçekleştirebilmesi için organizmasında o fiile ait yetenek ve organın sağlıklı bir şekilde bulunmasını istîtâat terimiyle ifade etmiş ve bunu "selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât" (sıhhatü'l-cevârih ve'rtifâu'l-mevânî) tabiriyle açıklamışlardır. İnsanın ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulmasının ilk şartı bu vasıtalarla sahip olmasıdır. Bu konumda bulunan kişi fiili yapma veya terketme alternatiflerinden birini tercih eder. 2. Fiilin gerçekleştirilmesini sağlayan güç. İstîtâatin asıl mânâsını teşkil eden bu güç iradesiyle belli bir fiili yapmak isteyen insanda bulunan bir sıfattır. Sünnî kelâmcılara göre bu tür istîtâat, Allah'ın ayrı ayrı her fiil için kulda yarattığı bir arazdan ibarettir. Fiil için gerekli ve elverişli vasıtalarla sahip olsa bile bu istîtâatten mahrum bulunan insanın fiil işlemesi imkânsızdır. Fiilin asıl illeti veya vazgeçilmez şartı bu güçtür (Tehânevî, I, 155; Mâtürîdî, s. 256; İbn Hazm, III, 43-46; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, I, 274-275).

Birinci tür istîtâatin fiilden önce insanı da mevcut olduğu ve birbirine zıt iki fiili yapmaya elverişli bulunduğu hususunda kelâm âlimleri görüş birliği içindedir. Esasen bir fiil için gerekli yetenek ve organdan mahrum olan insanı o fiili işlemekle yükümlü tutmak mâkul olmadığı gibi gerçekle de bağdaşmaz. Naklî delil-

ler de fiile ilişkin vasıtaların fiilden önce mükellefte bulunduğuna işaret eder. Nitekim gücü yetenlerin hacca gitmesini farz kılan âyette (Âl-i İmrân 3/97) gücü yetmekten maksat hac için gereken binek, yiyecek, bedenini sağlıklı olması gibi maddî vasıtalar. Haccın farz olması bunların hacca gitmeden önce mevcudiyetine bağlıdır. Hz. Peygamber, ayakta namaz kılmaya gücü yetmeyenlerin oturarak kılableceklerini söylerken beden vasıtasının sağlıklı olması gerektiğine dikkat çekmiştir (İbn Hazm, III, 43-46; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruz*, I, 60-70).

Fiilin asıl illetini veya şartını teşkil eden ikinci anlamdaki istîtâatin fiilden önce bulunuşu ve birbirine zıt iki fiili yapmaya elverişli olması konusunda ileri sürülen görüşleri üç noktada toplamak mümkündür. a) Fiilin gerçekleşmesini sağlayan ve Allah tarafından yaratılmış bir sıfat olan istîtâat fiilden önce mevcuttur. Mu'tezile'nin çoğunluğu ile bazı Şîî âlimleri bu görüştedir. Ebû Bekir el-Esâm, Nazzâm, Ali el-Esvârî gibi âlimler, insanın yaratılıştan yeterli derecede bir güce sahip bulunduğunu ve bunun dışında istîtâat diye bir sıfatından söz edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Sümâme b. Eşres ve Bişr b. Mu'temir de buna yakın bir düşünceyi benimseyerek "insan için fiile ilişkin vasıtalar" anlamındaki istîtâatten başka bir gücün olmadığını söylemiştir (Eş'arî, s. 230-231; Neseî, II, 543). Fiilin gerçekleşmesini sağlayan, ondan önce insanda mevcut bir istîtâatin varlığını kabul edenler şu delillere dayanır: 1. İnsan, aynı şartlarda ve durumlarda bir işi yapma gücüne sahip olabileceği gibi bundan yoksun da olabilir. Onun fiili işleme gücüne sahip bulunmasının bir sebebi olmalıdır, bu da istîtâat sıfatından başka bir şey değildir. Aksi takdirde işi yapmaya gücü bulunmakla bulunmamak arasında fark kalmaz. 2. İş yapma gücü bulunan insanların kudretleri birbirinden farklıdır. Nitekim bir kişinin yaptığını diğeri yapamamaktadır. Bu da fiilin gerçekleşmesini sağlayan farklı istîtâatlerin bulunduğunu kanıtlar (Kâdî Abdülcebâr, s. 390-391). 3. Allah'ın yaratma fiilini gerçekleştirmeden önce kâdir olduğunda şüphe yoktur. İnsan da fiil işleyen bir varlıktır. Onun fiili gerçekleştirebilmesi için önceden kudrete sahip olması gerekir. Zira oluşumu açısından kâdîm varlığın fiiliyle hadis varlığın fiili arasında ayırım yapmayı gerektiren bir kanıt yoktur (İbn Metteveyh, II, 115). 4. Fiilden önce gücün bulunmaması du-

rumunda kâfirin gücü olmadığı halde iman etmekle yükümlü tutulması gerekir. Bu ise felçli bir hastayı yürümekle ve âmayı renkleri tanımakla mükellef tutmaya benzeyen mantık dışı bir şeydir (Kâdî Abdülcebbar, s. 396; Neseî, II, 545-546).
b) Fiilin gerçekleşmesini sağlayan istitâat fiilden önce değil fiil anında Allah tarafından yaratılır. Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye âlimleri bu görüştedir. Dayandıkları deliller şöylece özetlenebilir: 1. Fiile ilişkin vasıtalara sahip oldukları şuurunu taşıdıkları halde insanların bazan güçlerinin bulunmadığını söyledikleri bilinen bir husustur. Bu durum, kulda fiilden önce onun asıl illetini teşkil eden istitâatin bulunmadığını göstermektedir. 2. İstitâat iki zaman birimi içinde devam etmeyen bir arazdır. Fiilden önce bulunması halinde fiil anında yok olacaktır ve dolayısıyla fiil onunla değil fiil anında ortaya çıkacak olan yeni bir istitâatle gerçekleşecek veya istitâatsiz meydana gelecektir. 3. İstitâat fiilden önce bulunsaydı kişi fiillerini gerçekleştirirken Allah'tan müstağni kalır ve O'na dua etmeye ihtiyacı duymazdı. Bu ise naslara aykırıdır. 4. Bir fiili yapabilen kişinin daha sonra aynı fiili işlemekten âciz kalması mümkündür. Kudret fiilden önce bulunsaydı onun hiçbir zaman âciz olmaması gerekirdi. 5. İstitâat-fiil ilişkisi illet-ma'lûl ilişkisi gibidir. Fiilin illeti olan istitâat var oluncu hemen peşinden ma'lûl yani fiil de meydana gelir. Halbuki gerçekte böyle değildir. Şu halde illet ma'lûlünden ayrılmadığı gibi istitâat de fiilden ayrılmaz (Mâtürîdî, s. 256-262; Bâkîllânî, s. 325; İbn Fûrek, s. 110; Neseî, II, 541-543, 560-561, 576).
c) Fiilden önce ve fiil anında onun meydana gelmesinde etkili olan bir istitâat insanda mevcut değildir. Cebriyye bu görüştedir. Bu ekole göre insan ilâhî fiillere sadece konu teşkil eden bir varlık olduğundan gerçek anlamda fiil sahibi değildir, dolayısıyla istitâate ihtiyacı yoktur.

Kelâm âlimleri arasında tartışılan diğer bir husus da istitâatin birbirine zıt iki ayrı fiile elverişli olup olmadıgıdır. Âlimlerin bu konudaki görüşleri de iki noktada toplanır. 1. İstitâat birbirine zıt iki fiili gerçekleştirmeye elverişlidir. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Mâtürîdiyye ve Mu'tezile âlimlerinin çoğu bu görüştedir. Onlara göre fiilin meydana gelmesini sağlayan istitâatin karşıt fiilleri gerçekleştirmeye elverişli olmaması halinde insanın fiil işleme gücüne sahip olmasının bir anlamı kalmaz. Nitekim ağır bir yükü taşıyabilen insanın hafif yükü taşıyamaması, ayrıca

kâfirlerin iman etmekle yükümlü tutulması mâkul sayılmaz. Gerçekte insanın namaz kılmak için camiye gitme gücü ile içki içmek için meyhaneye gitme gücü arasında bir fark yoktur (Mâtürîdî, s. 263; İbn Metteveyh, II, 48-55; Neseî, II, 583-584). 2. İstitâat birbirine zıt iki fiili yapmaya elverişli olmayıp her bir fiil için ayrı bir istitâat gereklidir. Eş'ariyye, Selefiyye ve bazı Mu'tezile âlimleri bu görüştedir. Bu gruba dahil olan âlimlere göre iman ve itaat ile inkâr ve mâsiyete ilişkin istitâat farklıdır. İman ve itaate ilişkin istitâate "tevfik" veya "ismet", inkâr ve mâsiyete dair istitâate "hızlân", Allah'ın her kula fiil yapma gücü vermesine de "tey-sîr" adı verilir. Delilleri şunlardır: **a)** Her mümin Allah'tan yardım, inâyet ve başarı isteyip, "Allahım! Bana itaat ve kulluk yapma gücü ver, beni hidayete erdirdikten sonra saptırma" diye dua eder. Eğer iman ve itaat ile inkâr ve mâsiyete ait istitâat aynı olsaydı müminin bu duasının bir anlamı kalmazdı. **b)** Kur'an'da belirtildiğine göre Allah dileseydi bütün insanlar iman ederdi (Yûnus 10/100). Bu ise kişinin iman etmesinin ilâhî izne bağlı olduğunu gösterir. Allah'ın izin vermesi kişiye iman etme gücü yani tevfik vermesinden ibarettir. İzin vermemesi de onu iman etme gücünden yoksun bırakmasıdır (Mâtürîdî, s. 263-264; İbn Fûrek, s. 109, 111, 123; İbn Hazm, III, 42-43, 56-57).

Cebriyye dışında kalan İslâm âlimleri, fiil işleme vasıtalarıyla bunları kullanarak fiili gerçekleştirecek asıl istitâatin insanda mevcut olduğunu ittifakla kabul etmişler, ancak istitâatin insana verilmiş zamanı ve keyfiyeti hakkında farklı görüşler benimsemişlerdir. İstitâatin fiilden önce bulunduğunu ve karşıt fiillere elverişli olduğunu ileri sürenler, kulun sorumluluğunu mantıkî bir temele dayandırma-ya önem verip cebir görüşünü reddetmeye çalışmışlar, karşı görüşte olanları eleştirip Cebriyyeci olmakla itham etmişlerdir. Buna karşılık istitâatin kişide fiile yoneldiği anda Allah tarafından yaratıldığını ve kâfirle mümine farklı istitâatlerin verildiğini kabul edenler, Allah'a kemal derecesinde sıfat nisbet etmenin yanında kulun O'na olan ihtiyacını öne çıkarmışlardır (Mâtürîdî, s. 260; İbn Hazm, III, 48; Neseî, II, 562-563). Netice olarak istitâatin insanda varlığını kabul ettikten sonra verilmiş zamanı ve keyfiyetine ilişkin farklı yorumlardan birini benimsemek itikadî açıdan bir sakınca teşkil etmez. Bununla birlikte istitâatin fiilden evvel verildiğini, iman veya inkârdan birini tercih

etmeden önce kişinin bunların her ikisine de elverişli olduğunu açıkça reddeden naklî ve aklî bir kanıtın bulunmadığını kabul etmek gerekir. İstitâatin karşıt iki fiile elverişli olması da isabetli görünmektedir. Aksi takdirde iman etmeye davet edilen kişinin hiçbir zaman iman etme gücü bulunmadığı gibi bir sonuç ortaya çıkar ki böyle birini sorumlu tutmak mâkul değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tv'a" md.; a.mlf., *el-İ'tikâdât* (nşr. Şemrân el-İclî), Beyrut 1988, s. 279-281; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 155; Wensinck, *el-Mu'cem*, "tv'a" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "tv'a" md.; Eş'arî, *Ma-kâlât* (Ritter), s. 42-43, 72-73, 230-231, 234; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 256-264; Bâkîllânî, *el-Temhîd* (İmâdüddin), s. 323-334; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 107-110, 111, 113, 123; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 390-391, 393, 396, 400, 412; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), III, 39-48, 56-57, 61-65; İbn Metteveyh, *el-Mecmû' fi'l-Muhtâ bi't-teklîf* (nşr. J. J. Houben - D. Gimaret), Beyrut 1986, II, 48-55, 115, 159, 161-162; Neseî, *Tebşirâtü'l-edille*, II, 541-546, 560-564, 576, 581-585; Nûreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi'uşûl'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dimaşk 1399/1979, s. 62-64; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, Kahire 1321, I, 274-275; a.mlf., *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql* (M. Reşâd Sâlim), Riyad 1979, I, 60-70; *Şerhu'l-'Akîdeti'l-Taḥâviyye*, s. 428-433; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, İstanbul 1305, I, 240-241; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 108-109; Abdülazîz el-Mecdûb, *Ef'âlû'l-'ibâd fi'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Tunus 1983, s. 238, 240, 250, 266, 271-272.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İSTİTÂBE

(bk. TÖVBE).

İSTİTÂLE

(الاستطالة)

Arap alfabesinde dâd harfinin telaffuzunda, mahrecinde biraz tutularak yumuşak bir şekilde uzatılmasını belirten terim

(bk. HARF).

İSTİTÂR

(bk. HİCAB).

İSTİTBÂ'

(الاستبَاع)

Sözün birbirine bağlı ve iç içe iki övgü unsuru içermesi anlamında bedîî sanat (bk. İDMÂC).